

פילגש בגבעה ואמת היסטורית במקרא¹

גבריאֵל ברזילי

תקציר

שאלת מהימנותם ההיסטורית של סיפורי המקרא עומדת במרכזו של דיון ארוך בקרב חוקרי המקרא, ורבים נוקטים דעות נחרצות בנושא זה, לכאן או לכאן. מאמר זה בא לערער על הנחרצות ולהציב במקומה סימני שאלה. למטרה זו נעסוק באחד הסיפורים הפחות היסטוריים בספר שופטים, פילגש בגבעה (שופ' יט-כא). בשל מבנהו וסגנונו של הסיפור, אשר נחקרו רבות, סוברים רוב החוקרים שהוא בדיוני לחלוטין ושאינו לו בכלל אחיזה במציאות היסטורית – ולכן יש להתייחס אליו כאל 'ספרות'. לדעתי, וזאת בהסתמך על רמזים שונים הטמונים בספר שמואל, ניתן להוכיח שבבסיסו של סיפור זה מונח גרעין היסטורי מהימן. ויש בכך כדי לערער על הגישה המקובלת בנושא זה, וכמו כן גם לגבי סיפורים אחרים במקרא.

1 מאמר זה מבוסס על הרצאה שנשאתי ביום העיון השני של המחלקה לתנ"ך במכללת גבעת וושינגטון, בשנת תשע"ד. את עיקרו ועקרונותיו למדתי מפי מורי ורבי חנן אשל ז"ל, שנפטר בטרם עת והותיר אחריו תלמידים הרבה. יהיו דברים אלו נר לזכרו.

תארינם: פילגש בגבעה, סיפור מגמתי, המקרא כהיסטוריה, התקופה הקדם-מלכותית, ספרות מקראית, אינטרטקסטואליות, שבט בנימין, הגבעונים, שאול המלך, מלחמת אחים, אונס קבוצתי, חטיפת נערות, חג-מחולות

א

שאלת מהימנותם ההיסטורית של סיפורי המקרא עומדת במרכזו של דיון ארוך ומעמיק בין חוקרי המקרא השונים.² בעוד שלחלק מהאירועים המתוארים בספר מלכים ובספרים המאוחרים לוי יש מקבילות בתעודות היסטוריות מהאלף הראשון שלפני ספירת הנוצרים, ולכן קל יותר לתארך אותם,³ הרי שלאירועים הקודמים למסע של שישק מלך מצרים בשנת 925 לפנה"ס אין כל מקבילות מחוץ למקרא. גם מספרי השנים המתארים כרונולוגיה לפני ימי רחבעם בן שלמה וירבעם בן נבט נראים טיפולוגיים וחשודים. כך למשל: דוד ושלמה מלכו ארבעים שנה כל אחד (שמ"ב ה 4; מל"א יא 42), וגם עם ישראל נדד ארבעים שנה במדבר (דברים ח 2; יהושע ה 6; ועוד).⁴ מושב בני ישראל בארץ מצרים – ארבע מאות ושלושים שנה (שמות יב 40), ארבע מאות ושמונים שנה אחרי יציאת מצרים נבנה המקדש בירושלים (מל"א י ו), ועוד.

ככלל, עולם המחקר נע על הרצף שבין הגישה המינימליסטית, הרואה במקרא, כולל ההיסטוריוגרפיה המקראית, ספרות מאוחרת שאחזתה בהיסטוריה קטנה ביותר, לבין הגישה המקסימליסטית הרואה תעודה היסטורית לכל דבר ועניין, אף בסיפורי התורה.⁵ עם זאת, נראה שבספרים ההיסטוריוגרפיים במקרא יש סיפורים היסטוריים יותר והיסטוריים פחות.⁶ ישנם פרקים שסגנונם ואופיים הספרותי מעיד על מסורת כתיבה היסטורית מובהקת, כגון רשימות מנהליות, מכתבים רשמיים או כרוניקות מלכותיות,⁷ ויש פרקים אחרים שחותם האגדה העממית טבוע בהם, כגון עלילות גיבורים וסיפורי נסים.⁸

2 ראו למשל: מזר, תשס"א, עמ' 98-103; ברטלר, 1997; בונימוביץ ופאוסט, 2010, עמ' 44-47; אסטר, תשע"ה, עמ' 166-169; ברטלר, תשע"ה, עמ' 112-213; ורבים אחרים.

3 ובכל זאת, יש לא מעט קשיים בפרטי הכרונולוגיה של ימי מלכי ישראל ויהודה, וניסיונות רבים נעשו ליצור תיאום בין הכתובים לבין הידע ההיסטורי על התקופה. ראו בפירוט: תדמור, תשכ"ב, טור' 252-303; טייל, 1965.

4 על משמעותו המושאלת של הצירוף הכולל "ארבעים שנה" ראו: ברזל, תשע"ג, עמ' 44-47.

5 דעות לכאן ולכאן מפרנסות דברי ימי כנסיים רבים, ספרים ומאהדות מיוחדות של כתיבי עת, אך לא זה המקום לעסוק בפרטים. לסיכומי דברים קצרים וממצים הכוללים הפניות רבות, ראו: בזק, תשע"ג, עמ' 247-253; לוין, 2016, עמ' 43-47.

6 על הסוגים הספרותיים השונים הכלולים בספרי נביאים ראשונים, על אופיים השונה ומידת ה"היסטוריות" שלהם, ראו: רופא, תשס"ו, עמ' 124-147.

7 שם, עמ' 132-140.

8 שם, עמ' 125-132.

במאמר זה אני מבקש להציג את שאלת ההיסטוריות של המקרא מזווית נוספת, ולבדוק האם ייתכן שסיפור שנראה על פניו כאגדה, עשוי להיות מבוסס גם הוא על אירועים היסטוריים ריאליים, ואם כן, מה ניתן ללמוד מכך על שאלת המהימנות ההיסטורית של סיפורי המקרא בכללם.

ב

הסיפור שמסיים את ספר שופטים הוא הסיפור על הפילגש שנאנסה והומתה בגבעת בנימין, ועל מלחמת האחים שפרצה בעקבות מעשה נבלה זה. עיקר המסר הערכי והחינוכי של הסיפור מלמד על שפל המדרגה שאליו הגיע עם ישראל בשלהי תקופת הכיבוש וההתנחלות, שפל שבעקבותיו הומלכו בישראל המלכים הראשונים, במטרה להגן על העם מאויביו, למנוע מעשי עוול ואיוולת בתוך העם, ולהנהיג משפט צדק בארץ.⁹

מבחינה ספרותית, שלושת הפרקים של הסיפור הארוך הזה כוללים אנלוגיות ספרותיות רבות מאוד, היוצרות קשרים אסוציאטיביים לסיפורים אחרים בתנ"ך.¹⁰ נביא כאן רק כמה אנלוגיות בולטות.

הסיפור בכללותו מקביל לסיפורים על אונס דינה (בר' יט) ואונס תמר בידי אמנון (שמ"ב יג).¹¹

בחלקו הראשון של פרק יט בספר שופטים מסופר על האיש הלוי המתארח בבית חותנו, אירוח אנלוגי לזה של שלושת האנשים באוהלו של אברהם (בר' יח). המשכו של הפרק מקביל אפילו יותר לביקורם של שני המלאכים בבית לוט בסדום (בר' יט).¹²

ביתור הפילגש לשנים עשר חלקים ושליחתם בכל שבטי ישראל כצו לגיוס חירום (שופ' יט 29-30), מקביל לפעולתו הראשונה של שאול כמלך ישראל (שמ"א יא 7-8).¹³

מלחמת בני ישראל בבנימין, כיבוש הגבעה והשמדת שבט בנימין (שופ' כ), מקבילים למלחמות יהושע בעי (יהו' ז-ח).¹⁴

9 דעות שונות באשר למשמעות הסיפור והמסרים שבו ראו: אמית, תשנ"ט, עמ' 282-284; אדינבורג, 2016, 321-334.

10 ניתוח מפורט של הסיפור, והצבעה על האנלוגיות הספרותיות הרבות שבו ראו: רודין-אוברסקי, תשמ"ה, עמ' 151-163; אדינבורג, 2016, עמ' 161-312.

11 שמש, תשס"ג; חיון, תשע"א, עמ' 95-100; אדינבורג, 2016, עמ' 248-255.

12 מור, 1895, עמ' 402; ברני, 1918, עמ' 444-445; רודין-אוברסקי, תשמ"ב, עמ' 102-106; אמית, תשנ"ט, עמ' 287-288; עמ' 176-177 והערה 3 שם; אדינבורג, 2016, עמ' 174-195.

13 אמית, תשס"ב, עמ' 113; חיון, תשע"א, עמ' 103-105; מילשטיין, 2016, עמ' 177; אדינבורג, 2016, עמ' 221-230.

14 רודין-אוברסקי, תשמ"ה, עמ' 156-158; גליל וזקוביץ, תשנ"ט, עמ' 76-82; אדינבורג, 2016, עמ' 195-221.

סיפור המלחמה ביבש גלעד והחייאת הנשים הבתולות שבה (שופ' כא), מכיל אנלוגיות לשוניות וסגנוניות רבות לתיאור מלחמת בני ישראל במדיינים (במדבר לא 1-20).¹⁵

כאמור, אלו הן דוגמאות אחדות בלבד, וכמותן יש רבות נוספות בסיפור. אנלוגיות אלו בוודאי אינן מקריות. יוצרי הסיפור, שערכו אותו דורות רבים אחרי שהומלך מלך בישראל,¹⁶ הכירו היטב סיפורי מקרא אחרים, והשתמשו באזכורים אסוציאטיביים אלו כדי לחדד מסרים ולקדם סדר יום ערכי וחינוכי.¹⁷ עם זאת, אופיו הספרותי כל כך של הסיפור יוצר תחושה שמדובר כאן באגדה שנוצרה תוך ליקוט והדבקה של קטעי סיפורים אחרים זה לזה, ללא כל בסיס באירועים היסטוריים שהתרחשו במציאות.¹⁸

בנוגע למשמעות הסיפור על הפילגש בגבעה, סברות החוקרים מתאפיינות באחת משלוש דרכים, שלעיתים יש חפיפה ביניהן. האחת סוברת שסיפור פילגש בגבעה אינו אלא משל עצוב על חברה שהתדרדרה לאנרכיה.¹⁹ השנייה רואה בו פולמוס נגד מלכות בית שאול ואוהדיה שנוצרה בידי עורך מאוחר, שמגמות ההבנה והאהדה לשאול המופיעות בהיסטוריוגרפיה של ספר שמואל הפריעו לו. מטרתו של עורך זה הייתה עיצוב דעה קדומה נגד שאול, ביתו ואוהדיו.²⁰ הדרך השלישית מייחסת את הסיפור למאבקים פוליטיים מימי שיבת ציון, בין אנשי יהודה שעלו מבבל וביקשו לחדש ולגדל את שמה של ירושלים, לבין אלו שנשארו בארץ והמרכזים המנהליים שלהם היו במצפה ובבית אל שבארץ בנימין.²¹ הצד השווה בין כל החוקרים הוא שכולם סבורים שמדובר באגדה מאוחרת.

והנה, דווקא לסיפור כל כך "ספרותי" זה, ניתן למצוא ראיות "היסטוריות" מהתקופה הקדם-מלוכנית בישראל. בספר שמואל פזורת ראיות שאינן עוסקות בסיפור הפילגש או במלחמת הגבעה עצמה, המעידות על טראומה שפקדה את שבט בנימין, הקטינה את אוכלוסייתה, ויצרה קשרי משפחה בינו לבין ערים מסוימות בשבטי אפרים ומנשה. עדויות אלו משיחות לפי תומן במסגרת סיפורים אחרים, ודווקא בשל כך הן נראות אמינות, שכן הן אינן מחויבות המציאות בסיפורים שבהן הן מופיעות. כל אחת מהן לבדה

15 מור, 1895, עמ' 405-407; גרין, 1903, עמ' 419; רודין אוברסקי, תשמ"ה, עמ' 160; אדינבורג, 2016, עמ' 255-263.

16 לסקירה מקיפה של המחקר העוסק בתאריך הסיפור ראו: לשם, תשס"א, עמ' 128-129; אדינבורג, 2016, עמ' 321-324.

17 אמית, תשנ"ב; אמית, תשס"ג, עמ' 190-192; רודין-אוברסקי, תשמ"ה, עמ' 151-165.

18 אדינבורג, 2016, עמ' 7, 79, 324-325.

19 בובר, תשכ"ה, עמ' 67-70; אמית, תשנ"ט, עמ' 283; רייך, תשס"ו, עמ' 119-127; אדינבורג, 2016, עמ' 5, 325.

20 אמית, תשנ"ב, עמ' 114-118; זקוביץ, תשנ"ב, עמ' 55-56; אמית תשנ"ט עמ' 282-283, וביבליוגרפיה נוספת שם; מילשטיין, 2016, עמ' 174-176; אדינבורג, 2016, עמ' 325-327.

21 אדינבורג, 2016, עמ' 327-329.

אינה מספיקה כדי לאשר את ההיסטוריות של הסיפור, אך הצטברותן יחדיו מעוררת מחשבה ומסמנת כיוון. נציג כאן את הראיות הללו לפי סדר הופעתן, ובסופן נציע את מסקנתנו לגבי האפשרות ללמוד היסטוריה מסיפורי המקרא הקדומים.

בסיפור על המלכת שאול למלך (שמ"א ט-י), שאול מציג את שבט בנימין כאחד "מקטני שבטי ישראל", ואת משפחתו כמשפחה "הצעירה מכל משפחות שבטי בנימין" (שמ"א ט 21). תיאור זה מעלה את השאלה מדוע שבט בנימין קטן וצעיר כל כך? פרשנים רבים, מוקדמים ומאוחרים, ראו בתשובה זו אות לענווה המאפיינת את שאול,²² ובכל זאת עומדת השאלה במקומה: אולי שבט בנימין באמת קטן וצעיר בתקופה זו?

בהמשך הסיפור, במסגרת הגורל שבו נבחר שאול למלך, מופיע שם משפחתו של שאול "משפחת המטרי" (שמ"א י 21). שם משפחה זה אינו מופיע בשום מקום אחר במקרא,²³ לא במסגרת הרשימות הגנאלוגיות בספר בראשית, לא במסגרת המפקדים שבספר במדבר, ואף לא ברשימות הגנאלוגיות בתחילת ספר דברי הימים.²⁴ זאב ארליך הציע לראות בשם משפחה זה שם סמלי שמשמעו "הנוטרים". לדעת ארליך, משפחת המטרי אינה קרויה על שם אב קדמון, כמקובל ברשימות יוחסין במקרא, אלא על שם השליחות שלקחה המשפחה על עצמה, להחזיר את ארץ בנימין לידי הבנימינים. מהלך ארגוני זה נדרש מאחר שארץ בנימין התרוקנה מיושביה, ואדמותיה נתפסו על ידי הגבעונים.²⁵

חיזוק לדבריו מביא ארליך מהפיזור הלא רגיל של משפחת שאול. בניגוד למקובל בחברה הישראלית בתקופת המקרא,²⁶ משפחתו של שאול מפוזרת על פני ארץ בנימין כולה. שאול מתגורר בגבעה (שמ"א יא 4-5), ואילו אביו קיש נקבר בעיר מגוריו, בצלע (שמ"ב כא 14). את דודו (אולי אבנר בן נר)²⁷ פוגש שאול בגבעה (שמ"א י 14), בן משפחה נוסף, שמעי בן גרא, מתגורר בבחורים (שמ"ב טז 5), אבי המשפחה (יעיאל) יושב בגבעון (דה"א ח 29, ט 35), ועוד ועוד (דה"א ט 42-43). הרצון של בני משפחת שאול להשתלט מחדש על קרקעות השבט יכול להסביר את הפיזור הזה, ועוד יותר מכך הוא מבהיר היטב מדוע התיישב אבי המשפחה דווקא בגבעון, עיר הבירה של אויביו הגבעונים, ועיר הבירה הטבעית של האזור.²⁸

22 ראו למשל: ר' יוסף קרא; בר אפרת, תשנ"ו, עמ' 141.

23 ליוור, תשכ"ב, טור 834.

24 ארליך, תשמ"ב, עמ' 266.

25 ארליך, תשמ"ב, עמ' 269. בסוף מאמרו מציע ארליך פירוש נוסף לשם מטרי משרש נ.ט.ר. פירוש מדרשי המבוסס על דברי חז"ל בבבלי, מגילה יג ע"ב. לפי פירוש דרשני זה, שתיתו של שאול וענוותנותו הן שמאפיינות אותו כשמור ומסוגר (ארליך, שם).

26 ראו למשל ניתוח נחלות משפחות שבט מנשה, שנשארו קבועות באותם אזורים בשומרון במשך דורות רבים; דמסקי, תשמ"ב, עמ' 72-73; בורנשטיין, תשנ"ב, עמ' 80-95.

27 צומורה, 2007, עמ' 294-295.

28 ארליך, תשמ"ב, עמ' 267-268; אשל, תשמ"ז, עמ' 21. על חשיבות העיר גבעון וסביבותיה ראו: קרמון,

רמז נוסף למאבק הממושך בין משפחת שאול לגבעונים מצוי בסוף ספר שמואל (שמ"ב כא 1-6). קטע זה מתאר את דרישתם של הגבעונים מדוד להסגיר לידיהם שבעה מבני משפחת שאול כדי שיוכלו להוקיע אותם בגבעת שאול, וכך להתנקם בבית שאול, שלפי טענתם ניסה להכחיד אותם. הכתוב מאשר את דבריהם ומעיד על שאול: "וַיִּבְקֹשׁ שְׂאוּל לְהַכְתֵּם, בְּקִנְאָתוֹ לְבְנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיְהוּדָה" (שמ"ב כא 2). אם כן, רדיפת הגבעונים בידי שאול לא הייתה קפריזה אישית אלא אידיאולוגיה לאומית.²⁹

חנן אשל הוסיף על דעתו של ארליך, וטען שגם הריגת כוהני נוב בידי שאול הייתה חלק מהמאבק שניהלו בני בנימין להשבת אדמות השבט; מאבק שהמלך שאול היווה את חוד החנית שלו. לדעתו, נוב נבנתה על ידי שרידי בית עלי בשטחים החקלאיים של העיר גבעה בזמן ששטחים אלו היו ריקים, ויושביה היו כמו קוץ בעינו של שאול, שהגבעה הייתה עיר בירתו. אם כך, רצח כוהני נוב לא היה קפריזה רצחנית של מלך פרנאיד (לפחות לא רק קפריזה), אלא חלק ממהלך מחושב להרחקת גורמים שאינם בני שבט בנימין משטחי השבט.³⁰ לדעת אשל, הנחה זו מאפשרת להבין טוב יותר את המיקום המדויק שבו הוקיעו הגבעונים את בני שאול: "וְהִזְקַעְנוּם לֵה' בְּגִבְעַת שְׂאוּל בְּהִיר ה'... וַיִּתְּנֵם בְּיַד הַגִּבְעָנִים וַיִּקְיֶעֶם בְּהִיר לְפָנָיו ה'" (שמ"ב כא 6-9). הביטוי "לפני ה'" מלמד שמדובר במקום מקודש – במה, וזו מצויה "בגבעת שאול", משמע בשטח המיוחס לעיר. בהוקעת יורשיו של שאול על חורבותיה של נוב עיר הכהנים, ביקשו הגבעונים להדגיש את שותפות הגורל בינם לבין כוהני ה'.³¹

עדויות נוספות להיסטוריות של הסיפור על הפילגש בגבעה ניתן למצוא ברמזים לקשרי משפחה בין גבעת שאול לבין הערים שילה בארץ אפרים ויבש גלעד בעבר הירדן המזרחי. בשמואל א פרק ד מסופר על התבוסה הקשה שנחל צבא ישראל באבן העזר, ובסופה של המלחמה מסופר על איש בנימין שנמלט מהמערכה והגיע לשילה: "וַיֵּרָץ אִישׁ-בְּנִימִן מִהַמְעַרְכָּה וַיָּבֵא שִׁלָּה בַיּוֹם הַהוּא, וּמַדְיּוֹ קָרְעִים וַאֲדָמָה עַל-רֵאשׁוֹ. וַיָּבֹאוּ, וַהֲנֵה עָלָיו יָשֵׁב עַל-הַכֶּפֶסֶא יַד דָּרָךְ מִצִּפְּהָ, כִּי-הָיָה לְבוֹ תָרֵד עַל אֲרוֹן הָאֱלֹהִים. וְהָאִישׁ בָּא לְהַגִּיד בְּעִיר, וַתִּזְעַק כָּל-הָעִיר" (שמ"א ד 12-13).

מקורות מקראיים מוחץ לספר שמואל, וכן ממצאים ארכיאולוגיים, מלמדים שבשורת המבשר לא נגעה רק לתבוסה בשדה הקרב, אלא גם לצורך של אנשי העיר לברוח ולנטוש את עירם, מכיוון שהצבא הפלישתי נמצא בדרכו והוא עומד להחריב את העיר.³² אם כך, אנשי שילה לא רק "זועקים" בעצב ובאבל, אלא גם "נזעקים" לאסוף

תשמ"ה, עמ' 69-71.

29 ארליך, תשמ"ב, עמ' 268-269.

30 אשל, תשמ"ז, עמ' 20-21.

31 שם, עמ' 21.

32 ראו: יר' ז 12, 14; כו 6, 9; תה' עח, 60. ועיינו: פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 185-214; גרסיאל, תשנ"ז,

79-78.

במהירות את בני ביתם ואת רכושם כדי לנוס על נפשם. עם זאת, יש לשאול: מדוע הפליט המבשר בעיר הנמצאת בלב הר אפרים הוא "איש בנימין"? אם נניח שאנשי משפחתו של בנימיני זה מתגוררים בשילה, נוכל להסביר מדוע הוא רץ לשם בעוד כל העם נס "אִישׁ לְאֶהָלָיו" (שם 10). קשר משפחתי שכזה אכן מתואר בסוף הסיפור על מלחמת ישראל בבנימין (שופ' כא 19-24).³³

הקשר המשפחתי בין שבט בנימין ליושבי יבש גלעד, אנשי שבט מנשה שבעבר הירדן המזרחי, רמוז בתיאור מלחמתו הראשונה של שאול כמלך ישראל (שמ"א יא). בעקבות המצור של נחש מלך בני עמון על יבש גלעד מבקשים אנשי העיר להיכנע, אך נחש דורש להשפיל אותם עוד יותר ולעקור את עין ימין של כל אנשי העיר. הם מבקשים ממנו ארכה של שבעה ימים כדי לחפש עזרה בכל גבול ישראל, והוא, "ברוח לבו" ובביטחון מוחלט שאיש לא יבוא לעזרתם, מאפשר להם ללכת. והנה, במקום שזקני יבש ילכו לחפש מושיע "בְּכָל גְבוּל יִשְׂרָאֵל" כפי שהצהירו (שמ"א יא 3), הם הולכים ישירות לגבעה (שם 4).³⁴ הבשורות שהם מביאים איתם גורמות לבכי גדול אך איש אינו מעלה בדעתו לעשות מעשה, עד ששאול שב מהשדה ולוקח על עצמו את המלוכה ואת ישועת העיר.

שוב יש לשאול: אם אין מלך בגבעה, מדוע באו זקני יבש גלעד דווקא לעיר הזאת לבקש עזרה, ומדוע דווקא בגבעה עוררו דבריהם תגובה רגשית כל כך? גם במקרה זה התשובה המתבקשת היא קשרי משפחה ענפים ועמוקים בין שתי הערים, קשרים שראשיתם מתוארת בסיפור פילגש בגבעה (שופ' כא 10-14).³⁵

ג

מגוון העדויות הללו, המשיחות לפי תומן, מתארות טראומה שפקדה את שבט בנימין בתקופה שקדמה לראשית ימי המלוכה, וסיפור זה עולה בקנה אחד עם המעשה על הפילגש בגבעה ומלחמת האחים שהתחוללה בעקבות מותה. עם זאת, יש להיזהר מהסקת מסקנות נמהרות בנוגע להיסטוריות של הסיפורים הללו. אופיים הספרותי במובהק של הפרקים המסיימים את ספר שופטים חייב לעורר בנו ספקות, ומסקנותינו חייבות להיות זהירות.

33 כך גם הסביר ארליך את קיומו של חבל ארץ בהר אפרים המכונה "ארץ ימיני" (שמ"א ט 4-5). ארליך, תשמ"ה, 47-53.

34 ניתן היה להציע שהם הולכים לגבעת שאול כדי לבקש את עזרתו של המלך, אך יש לשים לב שבשלב זה שאול אינו מתנהג כמלך. הוא אמנם הומלך על ישראל במצפה וחלק מהעם האמין שיהג כמלך (שמ"א י 26), אך עם שובו אל ביתו הוא שב גם אל השדה, לחרוש ולקצור. ואכן, זקני יבש מדברים באוזני העם ולא באוזני המלך. המלך עדיין לא קיים. בר-אפרת, תשנ"ו, א, עמ' 156.

35 מזר, תשכ"ה, טור 459; מלמד, תשמ"ד, עמ' 103-99; רודין אוברסקי, תשמ"ה, עמ' 161; אמית, תשנ"ב, עמ' 112; ועוד.

כאמור, התרחשותו של אסון שפגע בצורה קשה בארץ בנימין והמעית את אוכלוסיית השבט באופן משמעותי ביותר, נראה כמסקנה הגיונית מהעדויות שהצגנו, וניתן להניח במידה רבה של ביטחון שאסון שכזה אכן התרחש. לגבי מהותו של האסון עלינו להיות זהירים יותר. קיימת סבירות גבוהה שאכן הייתה זו מלחמה,³⁶ אך האם הייתה זו מלחמת אחים דווקא? כאן אנו חייבים להודות שמידת הסבירות פוחתת. ניתן להעלות על הדעת לפחות עוד גורם אחד שעשוי היה לנהל מלחמה נגד שבט בנימין, ואלו הם הגבעונים, יושביה הקודמים של הארץ, שרגליהם נדחקו ממנה בידי שבט בנימין. עדויות מפורשות למלחמה שכזאת אמנם אינן מופיעות במקרא, וכמובן שגם לא במקורות היסטוריים אחרים, אך לאור העדויות על האיבה העמוקה ורדיפת הגבעונים בימי שאול, לא יהיה זה בלתי סביר להניח את קיומו של מאבק טריטוריאלי בין הגבעונים לבנימינים בתקופת ההתנחלות, מאבק שפגע קשות בשבט בנימין. איזו משתי האפשרויות סבירה יותר, מלחמת אחים בין שבטי ישראל או מאבק טריטוריאלי בין עמים? קשה להכריע.³⁷ או כך, נראה שהתאוששותו של שבט בנימין כללה יצירת קשרי נישואין עם שבטי בני רחל האחרים – אפרים ומנשה, ובעיקר עם שתי ערים – שילה ויבש גלעד.

רק בתקופה מאוחרת יותר, שבה נחשבו התורה והנביאים לקאנון מקודש, נוצר על רקע המלחמה הריאלית ותוצאותיה פרטי הסיפורים המתוארים בסוף ספר שופטים. כאמור, אלו נראים כעיבוד ספרותי יצירתי ובדיוני, המבוסס במידה רבה מאוד על אנלוגיות למקורות רבים ושונים במקרא.³⁸

סיכום

עיקר חשיבותם של הסיפורים במקרא הוא ערכי וחינוכי. היסטוריה כשלעצמה, כספרות שמטרתה תיאור אירועי העבר באשר התרחשו, אינה עניינו של התנ"ך, ולכן יש להודות שהתנ"ך אינו ספר היסטוריה. עם זאת, רוב גדול של סיפורי המקרא צבועים בצבע היסטורי מובהק, מכיוון שאמונת הייחוד שבה הוא דוגל הרחיקה את המקרא מעולם ספרות המיתוס ומהעיסוק הישיר ביחסי האלים ופמלייתם. תחת זאת מציע המקרא לקוראיו להכיר בגדולתו ובכוחו של האל היחיד באמצעות הסתכלות במעשיו ובפעולותיו בטבע ובהיסטוריה.³⁹ כמו כן, במקרים רבים שימשו אירועים היסטוריים את מחברי ספרי

36 רמז לכך ניתן למצוא בנבואות הושע (הו' ט 9; י 9), וראו: אמית תשמ"ט, עמ' 238.

37 לאחרונה הציעה מילשטיין (2016, 174 ואילך), לראות בסיפור המלחמה בפרקים כ 14 - כא 24 סיפור קדום שמיצג גישות פרו-שאליות, ומהללות את המלך הראשון בישראל כגיבור מלחמה.

38 לסיכום העדויות להיות הסיפור מאוחר, ראו: אדינבורג, 2016, עמ' 155-159.

39 שטרנברג 1985, עמ' 23-35; סימון, תשס"א, עמ' 136-137; אמית, תשע"א, עמ' 274-276; ברטלר, עמ' תשע"ה, 214-216.

המקרא כחומר גלם ספרותי להוראת אידיאולוגיות, ערכים ועקרונות חיים.⁴⁰ אם כך, כיצד ניתן לדעת מה היסטורי במקרא ומה לא?

ראשית, עלינו להימנע ממסקנות גורפות בנוגע לספרי מקרא שלמים ולתקופות היסטוריות ארוכות. תחת זאת יש לבחון בעיון כל סיפור לגופו, ולהכריע עד כמה שניתן אם הוא מבוסס על אירועים היסטוריים או שהוא בדיוני לחלוטין. בנוסף, עלינו להודות שבמקרים רבים, אולי ברוב המקרים, אין בידינו מספיק נתונים כדי להכריע בשאלות אלו. חוסר בממצאים היסטוריים מונע אפשרות להשוות את האירועים המתוארים במקרא לאירועים המתועדים בתרבויות אחרות בנות התקופה, והממצאים הארכיאולוגיים הם אילמים ופתוחים לפרשנויות שונות, ולכן גם יעילותם מפוקפקת. אם כן, ראוי להרגיל את לשוננו לומר "אינני יודע" (בבלי, ברכות, ד ע"א).

מפתח ביבליוגרפי

C. Edenburg, <i>Dismembering the Whole: Composition and Purpose of Judges 19-21</i> , Atlanta 2016.	אדנבורג, 2016
י' אמית, "פרשת פילגש בגבעה כפולמוס סמוי נגד מלכות שאול ואוהדיה", בית מקרא לו (תשנ"ב), עמ' 109-118.	אמית, תשנ"ב
י' אמית, שופטים עם מבוא ופירוש (מקרא לישראל), תל אביב וירושלים תשנ"ט.	אמית, תשנ"ט
י' אמית, גלוי ונסתר במקרא: פולמוסים גלויים, עקיפים ובעיקר סמויים , תל אביב, תשס"ג.	אמית, תשס"ג
י' אמית, "הסיפורת המקראית", בתוך: צ' טלשיר (עורכת), ספרות המקרא: מבואות ומחקרים , ירושלים תשע"א, עמ' 273-286.	אמית, תשע"א
ש"ז אסטר, "המחקר והמסורת", בתוך: י' ברנדס, ט' גנזל וח' דווייטש (עורכים), בעיני אלוהים ואדם - האדם המאמין וחקר המקרא , ירושלים תשע"ה, עמ' 165-175.	אסטר, תשע"ה
ז"ח ארליך, "משפחת המטרי והגבעונים", בית מקרא כז (תשמ"ב), עמ' 269-266.	ארליך, תשמ"ב
ז"ח ארליך, "ארץ ימיני", בתוך: הנ"ל (עורך), ...לפני אפרים ובנימין ומנשה , ירושלים תשמ"ה, עמ' 47-53.	ארליך, תשמ"ה
ח' אשל, "נוב עיר הכהנים", שומרון ובנימין א (תשנ"ז), עמ' 17-21.	אשל, תשנ"ז

- בובר, תשכ"ה
בונימוביץ' ופאוסט, 2010
בובר, תשכ"ה
בונימוביץ' ופאוסט, 2010
- מ' בובר, **מלכות שמים, עיונים בספרי שופטים ושמואל**, ירושלים תשכ"ה.
S. Bunimovitz & A. Faust, "Reconstructing Biblical Archaeology: Toward an Integration of Archaeology and the Bible", in: T.E. Levy (ed.), *Historical Biblical Archaeology and the Future – The New Pragmatism*, London 2010, pp. 43-54.
- א' בורנשטיין, "מינהל וכלכלה של ארץ מנשה בשלהי ממלכת ישראל – לאור ניתוח מחודש של חרטי שומרון", **מחקרי יהודה ושומרון**, א (תשנ"ב), עמ' 61-121.
- בורנשטיין, תשנ"ב
בורנשטיין, תשנ"ב
- א' בוק, **עד היום הזה: שאלות יסוד בלימוד תנ"ך**, תל אביב, אלון שבות תשע"ג.
ש' בר-אפרת, **שמואל א-ב, עם מבוא ופירוש** (מקרא לישראל), תל אביב וירושלים תשנ"ו.
- בזק, תשע"ג
בר-אפרת, תשנ"ו
- ג' ברזלי, "ארבעים שנה עד תום כל הדור (במדבר לב 13): קריאה טיפולוגית וקריאה מילולית של ביטוי מספרי במקרא", **בית מקרא נח** (תשע"ג), עמ' 42-61.
M.Z. Brettler, "Biblical History and Jewish Biblical Theology", *The Journal of Religion* 77 (1997), pp. 563-583.
- ברדלי, תשע"ג
ברטלר, 1997
- מ'צ ברטלר, "המקרא כהיסטוריה", בתוך: י' ברנדס, ט' גנזל ו'ח דויטש (עורכים), **בעיני אלהים ואדם - האדם המאמין וחקר המקרא**, ירושלים תשע"ה, עמ' 211-223.
- ברטלר, תשע"ה
ברטלר, תשע"ה
- C.F. Burney, *The Book of Judges*, London 1918.
ג' גליל ו' זקוביץ, **יהושע** (עולם התנ"ך), תל אביב תשנ"ט
- ברני, 1918
גליל וזקוביץ, תשנ"ט
- G.B. Gray, *Numbers* (ICC), Edinburgh 1903.
מ' גרסיאל, "קרב המצפה (שמ"א ז) – בין היסטוריה להיסטוריוגרפיה", בתוך: י' הופמן ופ' פולק (עורכים), **אור ליעקב מחקרים במקרא ובמגילות מדבר יהודה לזכרו של יעקב שלום ליכט**, ירושלים תשנ"ז, עמ' 78-89.
- גריי, 1903
גרסיאל, תשנ"ז
- א' דמסקי, "רשימת היחס של מנשה ומיקומה של נחלת מלכה בת צלפחד", **ארץ ישראל**, טז (תשמ"ב), עמ' 70-75.
- דמסקי, תשמ"ב
- י' זקוביץ, **מבוא לפרשנות פנים מקראית**, אבן יהודה תשנ"ב.
ח' חיון, **ותצא דינה: קריאה בסיפור המקראי ועיון בזיקותיו**, ירושלים תשע"א.
E.R. Thiele, *The mysterious Numbers of the Hebrew kings : A reconstruction of the Chronology of the Kingdoms of Israel and Judah*, Grand Rapids, 1965
- זקוביץ, תשנ"ב
חיון, תשע"א
טייל, 1965
- י' ליוור, "מטרי, המטרי", **אנצמ"ק ד**, ירושלים תשכ"ב, טור 834.
י' לשם, "זמן חיבורו של סיפור פילגש בגבעה", **בית מקרא** מו (תשס"א), עמ' 128-145.
- ליוור, תשכ"ב
לשם, תשס"א
- G.F. Moore, *Judges* (ICC), Edinburgh 1895.
ב' מזר, "יבש, יביש, יבש גלעד", **אנצמ"ק**, ג, ירושלים תשכ"ה, טור' 459-460.
ע' מזר, "דברים על הזיקה בין הארכאולוגיה של ארץ ישראל לחקר ההיסטוריה של תקופת המקרא", בתוך: י"ל ליון וע' מזר (עורכים), **הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא**, ירושלים תשס"א, עמ' 97-111.
- מזר, 1895
מזר, תשכ"ה
מזר, תשס"א
- ההיסטורית במקרא, ירושלים תשס"א, עמ' 97-111.

- מלמד, תשמ"ד
ע"צ מלמד, בנימין וגלעד, מחקרים במקרא בתרגומו ובמפרשיו, ירושלים תשמ"ד.
- מילשטיין, 2016
S.J. Milstein, *Tracking the Master Scribe: Revision through Introduction in Biblical and Mesopotamian Literature*, Oxford 2016.
- סימון, תשס"א
א' סימון, "ארכאולוגיה פוסט-מקראית ופוסט ציונית", בתוך: י"ל לוין וע' מזר (עורכים), **הפולמוס על האמת ההיסטורית במקרא**, ירושלים תשס"א, עמ' 135-140.
- פינקלשטיין, תשמ"ו
י' פינקלשטיין, **הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים**, תל אביב תשמ"ו.
- צומורה, 2007
D.T. Tsumura, *The First Book of Samuel* (NICOT), Grand Rapid & Cambridge 2007.
- קרמון, תשמ"ה
י' קרמון, "שמש בגבעון דום: מסה גאוגרפית-היסטורית", **אריאל** מ-מא (תשמ"ה), עמ' 61-76.
- רודין-אוברסקי, תשמ"ב
ט' רודין אוברסקי, **מאלוני ממרא עד סדום (בראשית יח-יט): הרכבו של הסיפור ועיצובו הספרותי** (עיונים במקרא ובתקופתו, ב), ירושלים תשמ"ב.
- רודין-אוברסקי, תשמ"ה
ט' רודין אוברסקי, "הנספח לספר שופטים (שופטים י"ז-כ"א)", **באר שבע**, ב (תשמ"ה), עמ' 141-165.
- רופא, תשס"ו
א' רופא, **מבוא לספרות המקרא**, ירושלים תשס"ו.
- רייך, תשס"ו
ר' רייך, **האשה אשר נתתה עמדי, נשים כעילה לסכסוך ולמלחמה במקרא**, תל אביב תשס"ו.
- שטרנברג, 1985
M. Sternberg, *The Poetics of Biblical Narrative: Ideological Literature and the Drama of Reading*, Bloomington 1985.
- שמש, תשס"ג
י' שמש, "סיפורי אונס במקרא: המאחד והמייחד", **עיוני מקרא ופרשנות** (תשס"ג), עמ' 315-344.
- תדמור, תשכ"ב
ח' תדמור, "כרונולוגיה" **אנצמ"ק** ד, ירושלים תשכ"ב, טור' 245-310.